УДК 821.1512.154.

СУРАНАЛИЕВА К. К.
Ж.Баласагын атындагы КУУ , Бишкек
***Suranalieva** К. К.*
J. Balasagyn KNU, Bishkek

ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЧЫЛЫК- ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАНЫН БАШАТЫ

Фольклор-источник народной педагогики

Folklore source of folk pedagogy

Аннотация: *илимий макалада элдик оозеки чыгармачылыктагы элдик ырлар, жомоктор, табышактар, жацъишачтар, макалдар этно педагогиканын пайда болуу булагы жана педагогикалык тарбиялоонун негизи экендиги анализденген*

Аннотация: *в статье анализируются народные песни, сказки, загадки, скороговорки, пословицы в аспекте того, что фольклорные произведения являются источниками этнопедагогики и основой педагогического воспитания.*

Annotathion: *in a scientific paper to analyze what folk songs, tales, riddles, tongue twisters, proverbs, folklore are the sources of pedagogy and pedagogical basis of the education.*

Негизги свздвр: *элдик ырлар; табышактар; этнопедагогика; жацъишачтар; тарбия;жомоктор; фольклор; макалдар.*

Ключевые слова: *народные песни; загадки; этнопедагогика; скороговорки; воспитание; сказки; фольклор; пословицы.*

Keywords: *folk songs; riddles; pedagogy; patters; education; fairy tales; folklore; proverbs.*

Элдик оозеки чыгармачылык аны жараткан эл сыяктуу эле тугенгус керкем байлык, андыктан ал тубелуктуу. Фольклордун эн башкы белгиси - ал оозеки аткаруучулук мунезге ээ болушу жана коомдун енугуусу, езгеруусу менен улам жацыланып, байытылып, бирок езунун тупку керкем касиетин жоготпой кийинки муундарга оозеки турунде етуп келгендиги. Кыргыз элинин жаралуу, енугуу тарыхы канчалык терец болсо, анын маданияты, оозеки чыгармачылыгы да ошончо кеене. Баланы терелгенден тартып дуйнену таанып билууге, кыянатчылыкты жерууге ынандырууда элдик оозеки чыгармачылыктын орду, салмагы, тарбия лык мааниси зор. Элдик чыгармалар балдардын керкем ой жугуртуусунун есушунун, байышынын, арууланышынын кузгусу. Элдик чыгармачылыкта езгече орунду ээлеген элдик ырлар, жомоктор, табышактар, жацылмачтар, макалдар ж.б. женунде айтсак, алардын ар бири белгилуу бир педагогикалык максатты кездейт.

Тарыхта жаш муундарды тарбиялоо учун эл искусствосунун бир формасы болгон фольклорду жомокторду, жацылмачтарды, санат-насыят ырларын, эпосторду, табышмактарды, уламыштарды, тамсилдерди, макал-лакаптарды ойлоп чыгып, музыканын ар кыл жанрларын енуктурген. Фольклордук чыгармалар жазма адабияты жок элге табылгыс идеологиялык курал болгон.

Элдик педагогика элдин салттуу адеп маданиятын, анын адамды тарбиялап естуруу жагындагы жемиштерин, кылымдар бою сакталып, байытылып келген рухий-педагогикалык деелеттерун аздектеп, калк арасына жайылтуу, анын нугунда балдарга туура тарбия беруу, келечекте баланын есуп-енугуусу, жетилуусунде езгече мааниге ээ. Кыргыздар балдарын эр журек, баатыр, акылман, акыл-эстуу болсун деп, жакшы тарбия берууге аракеттенишкен, ошондуктан балдары да ак сезге таазим этип, кичинесинен эле улууну урматтоо, ата-эненин айтканын угуу, карынын сезуне маани беруу керек экендигин билип чоцоюшкан. Акылман карыялар, нарктуу энелер бала терелгенден тартып эле аны емур бою коштоп журуучу "элине керек уул бол", "акыл-эстуу, ыймандуу, кайрымдуу бол", "эне сутун акта", "киндик каньщ тамган жерди сыйла" ж.б. таалим-тарбиялык маанидеги баталарын берип келишкен. Батадагы нускалуу сездер менен улуу муун жаш жеткинчектердин журум-турумун багыттап, женге салып турган.

Муундан муунга берилип келген элдик каада-салттар таалим-тарбия беруунун ар кыл каражаттарын жана формаларын езуне камтыган. Мындай каражаттардын катарына элдик чыгармаларды киргизсек болот. Балдарды салттуу фольклордук чейре менен тааныштыруу-тарбиялоонун факторлорунун бири болуп саналат. Бул эмоционалдуу, женекей, тушунуктуу формада болгондуктан, мындай байланыштан жаш еспурумдер курчап турган чейре менен таанышуу менен бирге эле, журум-турум, адеп-ахлактык эрежелерге да уйренушет. Ымыркайга бешик ырын ырдап берип, аны уктатып терметишкен. Бешик ырларда эненин балага болгон мээрими, суйуусу, ой-тилеги камтылып, музыкалуу ыргак менен сездеру гармониялуу айкалышып, бейпилдикке белеп, мемиретип уктоого шарт тузет. Бешик ыры бала терелгенде эле аны менен бирге жашап, дуйне таануусундагы эц алгачкы руханий азык болгон. Бешикырларындаэненинбалагаболгонсуйуусу, ага карата каалоо-тилектериберилет.

Элдик чыгармачылыктын каражаттарынын бири болуп макалдарэсептелет. Макал- лакаптардын ар бири уйретет, ар бири акылайтат, жаман жоруктан качып, кантип жана кандайча болуу керектиги айтылат. Улуу-кичуунун баарына емур бою эреже, салт катары кызмат кылат. Таамай сез - акылмандыктын белгисидегендей, макал-лакаптарата-бабалардан улам кийинки урпактарга калтырган акыл сезу, асыл мурасы болуп, элдин турмуштан алган тажрыйбасын

чагылдырган керецгелуу сездердун жыйындысы, миццеген жылдар элдин элегинен етуп, ондолуп-тузелуп келген акылмандыктын бермети.

"Аз суйлеп, кепук", "Бата менен эл кегерет, жамгыр менен жер кегерет", "Жакшыга бир сез, жаманга миц сез", "Илим алуу - ийне менен кудук казгандай". Кылымдардан кылымга кеенербей жашап келген эл чыгармачылыгы-ошол элдин акыл эсинен, эмгегинен, турмуштук тажрыйбаларынан улам жаралган. Элдик обон-куу, кол енерчулук сыяктуу енерлер менен бирдикте эзелден бери жашап келе жаткан тил енеру да тынымсыз есуп-енугуп олтуруп, ошол элдин руханий дуйнесунун керкем деелетунун денгээлин аныктай алган, не бир керемет, кез тайгылткан мурастарды жарата алды.Эл тарабынан жаралган лирикалык, эпикалык, дидактикалык чыгармалар замандар бою сакталып, атадан-балага, укумдан-тукумга ыйык керээз катары сакталып келет. Ал мурастар элдин сыймыгы, мактанчы гана болбостон, бугунку кундегу маданиятыбыздын, адабиятыбыздын енугушу учун суйенуч-такаат болуп беруусе жарамдуу бай лык болуп да келууде. Ар бир эл езу басып еткен тарыхындагы турмуштук тажрыйбаларынын эц керектуулерун, келечекке улгу-сабак боло турган пайдалуу байкоолорун «сез берметтерине» сицирип, накыл кептерди, макал, лакаптарды жаратышкан.

Турмуштук тажрыйбалардын негизинде, агартуучулук, тарбиялык мааниде, жакшы сапаттарды дацазалаган, жаман сапаттарды маскаралаган, калыстык менен чындыктын улгусу, турмуштун элдик эрежеси, акыл-насааттын кенчи болгон, эстееге женил, айтууга элпек, кепчулугу ыр же жорго сез турунде кыска, таамай айтылган элдик оозеки чыгарманын бир турун макал, ал эми айрым бир кубулуштардан, окуялардан же адамдардын езгече мунездерунен улам, эл арасында керкемделуп салыштыруу турунде мыскылдата айтылган, кепчулугунун тарыхы, чыгыш теги бар туруктуу сез айкалыштарын лакаптар деп журебуз. Макал, лакаптар биздин ой-пикирибизге, кулк-мунезубузге, кез карашыбызга тузден-туз таасирлерин тийгизип, туюмдарыбызды ойготот, маданий керенгебузду байытат. Аларда турмушту таануутучу, жалпылоочу, акыл насаат, таалим-тарбия беруучу куч, терец мазмун жана идеясы бар болгондугу учун, оозеки чыгармачылыктын ичинде езгече орунда туруп, угуучулар, окуучулар тарабынан ете жогору бааланат. Макал, лакаптарда талаш-тартышуу, олку-солку, же будемук ой, пикирлер айтылбастан, такталган, кесик бутумдуу, ачык турдегу корутунду, жыйынтыктарды бергендиги менен да баалуу. Суйлее речинде пайдаланууда анын жанр катарындагы бетенчелуктеру, ынгайлуу мумкун-чулуктеру, айрым жанрларга Караганда артыкчылык кылат. Аларды уй-буледегу женекей пикир

алышуудан тартып, коомдук-саясий ишмерлерге чейин ез сездеруне аралаштыра суйлешет. Эзгече педагогдор, журналистер, окумуштуулар, дипломаттар ез иштеринин натыйжалуу, таасирлуу болушу учун колдонушат. Ал эми сез енеру менен иштеген чыгармачыл адамдар макал, лакаптарды керектуу куралы катары урунуп, ойдун экспрессифдуулугун, эффективдуулугун арттыруучу касиеттерине таянышат.Макал, лакаптардын дагы бир езгечелугу -айрым башка жанрлар сыяктуу профессионалдык адабият пайда болгондон кийин оозеки енугушун токтотуп же басандатып койбостон, кайра кучеп, эки жактан: жазуу жузунде да, оозеки турунде да жашап, гулдеп, жацыланып турушунда. Бул жанр туурасында дагы бир жагдай, макал ылакаптарды жаштарга Караганда улгайган адамдар суйлее речинде арбыныраак пайдаланаары байкалат. Бул табигый керунуш. Копту керген, копту билген, турмуштук тажрыйбасы мол адамдардын сез байлыгы да кенен, ойду таамай жана таасирдуу берууге жендемдуу келишет. Алар узак емурлерунде ар бир сезду акыл таразасына салып суйлееге кенугушкен. «Салаалап сылап сакалды, карылар айтат макалды» деп сез баркын билген карыяларды кыргыз эли жогору баалаган.Макал, лакаптар адамды ойлонтууга, ойготууга дуйнену кенен керуп, кенен тушунууге уйретет, ошондой эле достукка, женишке, таалайга, тубелук прогресске ундеп турат. Анткени, ал чыгармалар миндеген жылдар бою эл акылынын торко элегинен еткен кунсуз мулк. Алар азыркы муундун атадан калган мурасы, энеден калган керээзи.

Ал эми каада- салттар улуттун бай мурастарына таянуу менен муундар ортосундагы байланышты тузет. Салт- санаа, ырым-жырымдар канчалык кеп кырдуу болсо, элдин руханий турмушу да ошончо бай. Ата- бабалардын изги жолундагы кылым карыткан ушундай бай тажрыйбасын уйренуу - нагыз маданияттын белгиси. «вткенду билсец, келечекке жолуц ачылат» дегендей, бабалардын дарегин билип, сыйлап, салтын улап, журум-турум эрежелерин туюндуруучу, таалим-тарбия беруучу каада-салт, урп- адаттардын, элдик музыканын, бай оозеки чыгармаларыбыздын негизинде балдарга билим беруу - учурдун талабы.Элдик педагогика акылмандыктын, педагогикалык ойлордун жана адеп-ахлактын казынасы, булагы болуу менен улуттук каада-салттын тузулушунде маанилуу орунду ээлеген. Ошондуктан биздин ата-бабаларыбыз каада-салтты улук туткан. Туптуу, тектуу элибиздин узак мезгилди камтыган тарыхый жолундагы рухий байлыгынын мацызын, кеп жактуу бай мазмунун бексертпей сактоо жолдорунун бири - кыргыздын руханий деелеттерунун жана каада-салттарынын негизинде жаш жеткинчектерге туура багытта тарбия беруу.Заманбап билим беруу системасынын алдында жаны муундун элдин тарыхый эс-тутумуна кайрылуусу, демек, анын биздин балдарыбызда сакталышына шарт тузуу милдеттери турат. Бай руханий деелеттерду билуу - ар бир эл учун маанилуу. Анткени, биздин

бабаларыбыздын баскан жолу - учурдагы стабилдуу, толук кандуу турмуштун пайдубалы, келечекте енугуунун кепилдиги. Кыргыз элинин таалимчилик тажрыйбасында адамдын терелген кезинен тартып, есуп жетилгенге чейинки журум-турумун женге сала турган улгу тутаар мурастары жана усулдары жетишээрлик децгээлде колдонулбай, айрым бир объективдуу себептердин негизинде жаш жеткинчектерди тарбиялоодо унутта калууда. Жаштарыбыз улуттук нуктан алыстап, тилине, дилине, салтына кайдыгер мамиле жасап жаткандыгы улуттук намыстуулукка тарбиялоо муктаждыгын алып келууде.

Кыргыздар балдарын эр журек, баатыр, акылман, акыл-эстуу болсун деп, жакшы тарбия берууге аракеттенишкен, ошондуктан балдары да ак сезге таазим этип, кичинесинен эле улууну урматтоо, ата-эненин айтканын угуу, карынын сезуне маани беруу керек экендигин билип чоцоюшкан. Акылман карыялар, нарктуу энелер бала терелгендвн тартып эле аны вмур бою коштоп журуучу "элине керек уул бол", "акыл-эстуу, ыймандуу, кайрымдуу бол", "эне сутун акта", "киндик каныц тамган жерди сыйла" ж.б. таалим-тарбиялык маанидеги баталарын берип келишкен. Батадагы нускалуу сездер менен улуу муун жаш жеткинчектердин журум-турумун багыттап, женге салып турган. Элибизде "Карынын кебин капка сал" деп бийик адеп-наркка ээ болгон улуулардын сезуне, акылына, билимине баа берип келишкен. Муундан муунга берилип келген элдик каада-салттар таалим-тарбия беруунун ар кыл каражаттарын жана формаларын езуне камтыган. Мындай каражаттардын катарына элдик чыгармаларды киргизсек болот.

Адабияттар

1. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби: элдик салт. Б., 1993; 2.Алимбеков А. Кыргыз элинин билим беруу салттары. Б., 2001; З.Закиров С.элчыгармачылыгы-эл кенчи.-Ф.1981. 4.Закиров С. Кьфгызэлинин макал, лакаптары.-Ф.1972. 5 Кыргыз адабиятынын тарыхы.Фольклористика.1-том.Шам.2004. б.Кьфгыз эл табышмактары, жанылмачтары, калптары. Тузген: Ж.Муканбаев, Ж.Таштемиров. - Ф. Мектеп,1971. 7.Кьфгыз элинин оозэки чыгармачылык тарыхын очерктери.Ф..Илим, 1973. 8. Усенбаев А. Турмуштук жее жомокторду уйренуу.-Ф.1976. 9.Философия жана инсандагы баалуулуктар. Найманбаев М.Ж. п.и.к.доцент -ЖАМУ ЧоюноваАТ.доцент.м.а.-ЖАМУ Божуева Э. доцент. м.а.-